

Український переклад термінології німецької гуманітаристики

У цьому числі «Філософської думки» ми продовжуємо рубрику «Український переклад термінології німецької гуманітаристики». Черговий семінар, присвячений проблемам перекладу термінології фундаментальної онтології Мартина Гайдегера, відбувся 1 березня 2016 року в Goethe-Institut в Україні. Модератор семінару — Вахтанг Кебуладзе.

ТЕРМІНОЛОГІЯ ФУНДАМЕНТАЛЬНОЇ ОНТОЛОГІЇ МАРТИНА ГАЙДЕГЕРА

Вахтанг Кебуладзе: Перш ніж перейти до обговорення проблем перекладу певних термінів, маю коротко зупинитися на питанні про написання українською імені та прізвища автора «Буття і часу». Запропонований варіант — Мартин Гайдегер — є наслідком консенсусу філологів, перекладачів, філософів і багатьох інших гуманітаріїв стосовно принципів написання імен і географічних назв іншомовного походження, якого було досягнуто в результаті тривалої роботи Лабораторії наукового перекладу. З багатьох принципів, що їх було запропоновано в процесі роботи, вдалося дійти спільної згоди лише стосовно трьох:

1. Передача звучання у романо-германських мовах перед голосними літери «h» українською літерою «г», а літери «g» — українською «г» у відповідних випадках.

2. Дотримання правила дев'ятки у відтворенні власних імен і географічних назв.

3. Зняття подвоєнь приголосних там, де воно слугує тому, аби скоротити звучання голосної з огляду на нерозрізненість довгих і коротких голосних в українській мові.

© А. БОГАЧОВ,
І. БУРКОВСЬКИЙ,
В. КЕБУЛАДЗЕ,
2016

Георг Бурковський: В Україні досі продовжує діяти колоніальний правопис Постишева — Кагановича 1933 року, лише незначною мірою модифіко-

ваний. За цих умов частина українців, не дочекавшись появи канонічного соборного правопису, допускає деякі відхилення від офіційно чинного. Чи можна виправдовувати таку практику? Як на мене, загалом так. Поширення маніфестованого неприйняття нерациональних і плутаних норм має наблизити довгоочікувану появу того соборного кодексу, який відродить мудру засаду правопису 1919–1921 років, що велить писати чужі слова по можливості так, як вони вимовляються в мові-джерелі, беручи до уваги лише вимову, а не графіку. Інша річ, що не все у згаданій практиці є виправданим. Перетворення *Мартина* на *Мартина* — у дусі вельми неслухного нововведення 1990 року, накиненого в досить некоректний спосіб — прийняти не можна, бо це нововведення порушує згадану засаду: спотворює звучання іншомовних імен, коли українська фонетика чи фонотактика цього аж ніяк не вимагають. Натомість дискутована версія українського написання (і вимови) прізвища Heidegger — *Гайдереґ* — є цілком слухною, бо відповідає тій рациональній засаді.

Дискусія зосередилася головню на першому звукові слова — дарма що передання його нашим [г] загалом відповідає й чинному правопису та правилам транслітерації українського алфавіту латинкою, за якими $z = h$. Адекватним і традиційним українським еквівалентом германського [h] є [г]. Щоправда, тут немає повної ідентичності: перший звук — глухий, а другий — дзвінкий. За цією ознакою до [h] ближче стоїть [x]. Але в цілому [г] ближче стоїть до [h], ніж [x] — завдяки практично тотожному місцю творення. Ця артикуляційна риса відіграє більшу роль у формуванні якості звука, специфічності його «образу», ніж глуха вимова, ознака відносно невідразна. Аналогія: дзвінкий приголосний [г] більше подібний до глухого [к], маючи з ним спільне місце творення, ніж глухий [т]. Отож галичанам, буковинцям, закарпатцям, що безпосередньо стикалися з німецькою мовою, неважко було «неозброєним вухом» помічати відмінність між німецькими звуками [h] і [x] (на письмі — ch) і робити однозначні висновки щодо їхніх адекватних українських аналогів — відповідно [г] і [x]. Наддніпрянці, контактуючи з носіями такої германської мови, як їдиш, так само сприймали ті звуки й передавали в запозиченнях (*гендель*, а не *хендель*). Так само сприйняли згодом представники української діаспори й англійське [h]. Зрештою, [h] у багатьох випадках (залежно від позиції) має практично тотожне звучання з [г] (але не з [x]) — і в німецькій, і в англійській мові: послухавши відому пісню «Ваhата Мама», навряд чи хто стане стверджувати, що правильно слід було б писати (і вимовляти) не *Багами*, а *Бахами*.

Вахтанг Кебуладзе: Відтворення імені «Martin» українським відповідником «Мартин» відповідає тенденції поширення правила дев'ятки на запозичені імена та власні назви. Це позиція Інституту української мови, яка була озвучена на семінарі Лабораторії наукового перекладу й підтримана більшістю учасників цього семінару. Також слід зазначити, що таке написання адекватніше відтворює звучання цього звуку в мовах оригіналу, а

отже, взорується не так на написання, як на вимову, тобто відповідає принципів, який підтримує зокрема й сам пан Бурковський. Тож пропоную зупинитися на варіанті «Мартин Гайдегер» і продовжити дискусію щодо проблем перекладу головних термінів вчення цього філософа.

Андрій Богачов: Мартин Гайдегер є, мабуть, найсуперечливішою фігурою у світовій філософії Нового часу. Німецькі класики, насамперед Фіхте й Гегель, поряд із ним виглядають зовсім інакше, утілюють цілісну особистість систематичного мислителя. Однак жоден із видатних філософів Німеччини не створив такої самобутньої термінології або взагалі такого індивідуального стилю. Крім того, за стилем твори Гайдегера до 1930 року й після дуже відмінні, — настільки, що про термінологію у звичному розумінні говорять тільки щодо раннього Гайдегера, який будував фундаментальну онтологію, зокрема у славнозвісному трактаті «Буття і час» (1927), досі не перекладеному українською. Пізній Гайдегер нібито не використовує жодної філософської термінології, тому чимало перекладачів — також в Україні — припускаються фатальної помилки, коли вирішують, що пізні праці можна перекласти без глибокого вивчення як ранніх праць, так і феноменологічного напрямку, до якого належав Гайдегер. Отже, спокуса перекласти спочатку пізнього Гайдегера виникає тому, що в його текстах другого періоду знаходять «поетичну» філософію на кшталт філософії Ніцше. Натомість я вважаю, що братися до будь-якого перекладу Гайдегера варто лише тоді, коли осягнуто теоретичний ґрунт його міркувань, що передусім наявний у «Бутті і часі».

Ключ до термінології «Буття і часу» та засад філософії Гайдегера — це поняття *Dasein*. Про різноманітні підстави розуміння цього поняття як «ось-буття», мабуть, сказано достатньо в українській літературі¹. Зупинімося тільки на головних підставах. Гайдегер у «Пролегоменах до історії поняття часу» (1925) замість своїх первісних термінів *життя* і *фактичне життя* почав уживати *Dasein*. З роз'яснень у § 28 «Буття і часу» довідуємося, чому це поняття слід перекласти як «ось-буття», а не «тут-буття» (звичний переклад для більшості українських інтерпретаторів Гайдегера): «“Тут” („Hier”) і “там” („Dort”) можливі тільки в якомусь “ось” („Da”), тобто коли є суще, котре як буття “ось” розімкнуло просторовість. Це суще посідає в самому власному бутті характер незамкненості. Вираз “ось” означає цю істотну розімкненість»². Отже, Гайдегер обирає загальноживане слово німецької мови *Dasein*, «існування», щоб позначити предмет свого аналізу як певний феномен, а саме: як первинну структурну єдність людського способу існування із світом життя, дану безпосередньо — ось (*da*). Ідеться про феномен

¹ Див., наприклад: Богачов, А. (2011). Досвід і сенс. Київ, Дух і Літера, с. 186–198; Кебуладзе, В. (2015). «Lebenswelt» Гусерля і «Dasein» Гайдегера: проблеми перекладу. В: *Філософська думка*, 5, с. 99–108.

² Heidegger, M. (2006). *Sein und Zeit*. Tübingen, Max Niemeyer Verlag, S. 132.

як співданість людського існування та його світу, тобто світу життя, die Welt des Lebens. Останній є терміном Дильтея, учення котрого вплинуло на молодого Гайдегера.

Гайдегер слідом за Дильтеєм указує на те, що ми у вихідному досвіді³ не стикаємося з картезіанським поділом на зовнішній світ природи і внутрішній світ свідомості, а навпаки, тут *розімкнuto* світ щоденності. Відповідно, Гайдегерові терміни (екзистенціали) описують умови можливості існування на цьому первинному рівні, де все має свій сенс, тоді як зміст природи й свідомості — це тільки інтелектуальні конструкції, які, проте, щоразу втручаються у світ сенсу та знецінюють його. Екзистенціали *розімкненості* (*Erschlossenheit*) і *буття-у-світі* (*In-der-Welt-sein*⁴) слід перекладати так, щоб узгодити переклад зі згаданим описом феномену Dasein та завданням фундаментальної онтології.

Завдання фундаментальної онтології — розкрити фундаментальну конституцію ось-буття, що являє в *розімкненості* (ось-) ⁵ своє буття (*турбота*), буття світу (*значливість*) і буття взагалі (*час*). Зрештою, філософію Гайдегера мотивує переконання, що ми здатні пробитись до справжнього сенсу буття⁶, якщо за допомогою феноменологічного методу аналізуємо вихідний досвід, у якому постає феномен *ось-буття*, тобто *буття-у-світі* як найближча щоденність у своїй *часовості* (*Zeitlichkeit*). Обґрунтування вичерпності аналізу ось-буття, доведення, що прояснені структури цілісно складають фундаментальну конституцію ось-буття, — мовляв, цілістю конституції є *турбота* (*Sorge*), — це для Гайдегера питання *очевидності*, добутої феноменологічним методом і забезпеченої систематичністю аналізу в праці «Буття і час», котру, втім, не було завершено.

Ясна річ, потребує окремого обговорення низка термінів Гайдегера з «Буття і часу». Наприклад, перебування (*Befindlichkeit*), автентичність (*Eigentlichkeit*), помовка (*Gerede*) — мовлення (*Rede*), киненість (*Geworfenheit*) — ки-

---

³ На позначення цього різновиду досвіду я спробував утворити термін «життєдосвід».

⁴ Щодо цього терміна існує чимало кривотлумачень, оскільки тлумачі не беруть до уваги, що він містить дієслово *sein*, а не іменник *das Sein*. Точніший переклад міг би бути таким: «у-світі-бування». Однак, гадаю, слід погодитися на варіант «буття-у-світі», цілком усталений і зрозумілий з контексту.

⁵ «Екзистенціально конституційована розімкненість, екзистенціально конституційована в різноманітних способах буття, складає тематичний предмет фундаментальної онтології» (Херман Ф.-В. фон (2001). *Разомкнутость и трансценденция как проблемная область*. В: Херман Ф.-В. фон. *Фундаментальная онтология языка* [пер. с нем. И.Н. Инишева]. Минск: Издательство ЕГУ, с. 21).

⁶ «Якщо ми запитуємо про сенс буття, то дослідження не стає глибокодумним і не докопується до чогось, що стоїть за буттям, а питає про нього самого, оскільки воно входить у зрозумілість ось-буття. Сенс буття ніколи не можна протиставляти суцшому чи буттю, яке несе «ґрунт» суцшого, бо «ґрунт» стає доступним лише як сенс, нехай він навіть буде безґрунтя нонсенсу» (Heidegger, M. (2006). *Sein und Zeit*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, S. 152).

нений проект (Geworfener Entwurf), середсвітність (Innerweltlichkeit), Хтось (Man), субуття (Mitsein), ніщота (Nichts) — унішовленість (Nichtigkeit), зв'язок указувань (Verweisungszusammenhang), часовість (Zeitlichkeit) — часування (Zeitigung) тощо.

Ігор Бурковський: Сказане тут (включно з цитуванням першоджерела) не переконало мене, що Dasein слід перекладати як «ось-буття». Адекватнішим (хоча й далеко не бездоганим) варіантом мені видається якраз «присутствие» В. Бібіхіна. По-перше, *ось* не може правити за еквівалент німецького *da*: якщо останнє справді являє собою єдність «тут» (1) і «там» (2), то «ось» — це лише дійктичний (тобто, крім решти, зовнішній) корелят першого, а з другим симетрично співвідноситься інший член відповідної парадигми — «он». Крім того — звернімо увагу, що тут автор для вираження свого поняття не конструює оригінального мовного знака, а використовує «звичайне» слово — перекладачам слід би чинити аналогічно (що й бачимо в Бібіхіна). Так, це слово філософ уживає у вельми специфічному сенсі — але в перекладі досить пояснити як слід ту специфіку. Більше постараюся сказати в статті, де йтиметься про гегелівське Dasein. Не можу погодитися й із переданням Befindlichkeit як *перебування* (останнє — це якраз одна із серйозних кандидатур на роль відповідника Dasein). Таке тлумачення цього відсутнього в багатьох словниках іменника вочевидь спирається на семантику прикметника *befindlich* — але насправді значеннєвий зв'язок між даними лексемами досить віддалений, опосередкований. Не маючи змоги багато розповідати про слово Befindlichkeit, скажу коротко, що авторитетні джерела пояснюють його як «стан» (головно людський — душевний чи тілесний), і в Гайдегера воно ніби не набуває істотно відмінних рис (дехто вважає навіть, що Гайдегер його й створив, але це не так). Отож можливий варіант перекладу — *ситуація* (абстрагуємося від значення цього терміна в деяких ученнях) чи *становище*, хоча кращим є, либонь, польське *usytuowanie* чи англійське *situatedness* (*позиціонування, позиціонованість* чітко асоціюються з активним суб'єктом). Й останнє: чи варто замінювати усталений переклад німецького Nichts, *Ніщо*, на *ніщота*? Цим словом краще передавати термін Nichtigkeit (його точним слов'янським еквівалентом є також російське *ничтожность*). *Унішовленість* видається радше невдалим неологізмом, тим більше, що Nichtigkeit саме по собі не містить ознак результату дії; якщо ж у контексті вони присутні й бажано це підкреслити, то можна сягнути до арсеналу латинізмів — *анігільованість* або (щоб уникнути конотації, насуваної природничою термінологією) *анульованість*.

Вахтанг Кебуладзе: Гайдегеровий екзистенціал «Dasein» не можна перекладати словом «присутність». Річ у тім, що слово «присутність» є калькою з німецького слова «Anwesenheit». У Цоліконських семінарах Гайдегер розрізняє «Dasein» та «Anwesenheit»⁷.

⁷ Докладніше про це див.: Кебуладзе, В. (2015). «Lebenswelt» Гусерля і «Dasein» Гайдегера: проблеми перекладу. В: Філософська думка, 5, сс. 106–107.

Ігор Бурковський: Передання двох термінів одним — річ не заборонена, хоча, звісно, й небажана. Згоден: *присутствие* — досить кепський варіант, але *вот-бытие* — ще гірший. Отже, слід шукати новий.

Вахтанг Кебуладзе: Передання двох термінів одним — це не просто небажана річ, це унеможливує розуміння розрізнення сенсів, а надто у тому разі, коли автор не просто вживає два різні терміни, а ще й протиставляє їх. Отже, найприйнятнішим є запропонований варіант перекладу терміна «Dasein» як «ось-буття» або збереження в українському тексті німецького слова «Dasein».

Богачов, Андрій — доктор філософських наук, професор кафедри філософії філософського факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

Бурковський, Ігор — кандидат філологічних наук, магістр філософії, старший науковий співробітник відділу загального мовознавства Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України.

Кебуладзе, Вахтанг — доктор філософських наук, доцент кафедри філософії філософського факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.
